

POČÁTKY ČESKÉHO STÁTU

PhDr. Michal LUTOVSKÝ
Filozofická fakulta UK Praha

Abstract

This article contains about the beginning of the Czech State. That process is described from the year 895, when the influence of Great Moravia to the Czech dukes definitely finished, to the year 972, when the duke Boleslav I. died.

V 10. století vznikaly první stabilní středověké státy, ve snahách saských králů a císařů lze vysledovat prvopočátky myšlenky o jednotné Evropě. Zatímco většina mocenských útvarů vzniklých v 9. století se ještě v téže věku rozpadla a zanikla, některé státy vytvořené ve století desátém přetrvaly dodnes – jakoby až tehdy dozrála doba pro jejich vznik. A tehdy se zrodil také český stát. Předchozí vývoj připravil vhodnou situaci a první dvě generace historických Přemyslovců (tedy Bořivoj a jeho synové, Spytihněv a Vratislav) vykonaly velké dílo. Tíha státotvorných rozhodnutí spočinula ale na bedrech knížat třetí generace, na Václavovi a – především – na jeho mladším bratru Boleslavovi.

Na vzniku přemyslovského státu měla svůj neopominutelný podíl většina tehdejších obyvatel Čech, která bojovala i chránila, stavěla hrady, mýtila lesy, orala půdu a vychovávala děti. To vše ale potřebovalo naplnění, ideál, obsah. Čechy nebyly izolovaným ostrůvkem v mocenském vakuu, sousedily s mnohem rozpínavějšími útvary, vůči kterým se musely vymezovat i bránit.

Vynořuje se před námi klasická otázka úlohy jednotlivce v dějinném procesu. Bez práce a snažení oněch tisíců bezejmenných by jeden nezmohl nic – ale v době, o níž budeme mluvit, visela chvílemi budoucnost české země na vlásku a záleželo jen na síle rozhodnutí vládců. Na kroku možná radikálním, krutém, ale nutném. Bez větší nadsázky proto můžeme tvrdit, že faktickým tvůrcem a zakladatelem českého státu byl jeden jediný člověk, muž, který se k moci dostal zločinem z nejdopornějších – bratrovraždou. Boleslav, toho jména na českém knížecím stolci první.

Bratrovražedný útok, zosnovaný mladým kněžicem Boleslavem, se navěky zapsal krvavým písmem do českých dějin. Kain a Ábel, Boleslav a Václav, bratrovrah a jeho oběť. Čím více stoupala v dějinách národa úloha svatého knížete, největšího z patronů země české, tím hlouběji klesal v očích Čechů jeho vrah. Nikdo nemůže omlouvat vraždu sourozence a vina, která lpí na Boleslavovi, je obrovská, ale... Víme vůbec, jak se to všechno událo? Není představa o ukrutném panovníkovi, uplatňujícím podle dávného kronikáře „na místo rozumu vůli“, uměle vytvořeným a po staletí udržovaným mýtem o dobrém Václavovi a zlém Boleslavovi? Svět není černobílý, lidé nejsou jen špatní nebo dobří a řada na první pohled strašlivých událostí má i své nesporně kladné rysy. Nebýt Boleslava I. Ukrutného, kdo ví, kde by dnes „čeleď“ svatého Václava“ vůbec byla a jaké postavení – a zda vůbec – by zaujímal na politické mapě Evropy. Je ale poměrně pravděpodobné, že jejím rodným jazykem by byla němčina.

V roce 895 se česká knížata definitivně vymanila z područí Velké Moravy a dobrovolně se poddala východofranskému králi Arnulfovi. Spolu s jakýmsi knížetem Vitislavem přijel tehdy v čele ostatních českých knížat do bavorského Řezna i další z „předních“ knížat Čechů – Přemyslovec Spytihněv. Od tohoto roku vládl Spytihněv svému knížectví ještě celých dvacet let. Jeho dlouhá vláda (895–915)[1] se v písemných pramenech téměř neodrazila, archeologické bádání ale ukázalo, že právě Spytihněv byl nejpravděpodobnějším tvůrcem nejstaršího státního systému v raně středověkých Čechách, zakladatelem středočeského „státečku“ Přemyslovců.[2]

Za Spytihněvova panování se zhroutil dosavadní politický obraz střední Evropy. Definitivně zmizela z mapy východofranská říše, vpád starých Maďarů smetl politické struktury Velké Moravy. A právě v době prudkých mocenských změn buduje uprostřed Čech svoje panství Spytihněv I. Na okraji území, přímo ovládaného rodem Přemyslovců, staví nové hrady, jako mocné opěrné body k obraně i výbojům – na severu to byl Mělník, na severozápadě Libušín, jihozápad zajišťoval Tetín na Berounce, jihovýchod hrad Lštění nad řekou Sázavou a konečně severovýchod Boleslav, po vzniku Mladé Boleslavi označovaná jako Stará.[3] První skutečné hradby dostává v samém závěru Spytihněvovy vlády i východní závěr hradčanské ostrožny, kde tak vzniká ústřední hrad přemyslovského panství – Praha.[4] Hrady na okraji ovládaného území plnily nejen vojenskou funkci, ale měly i význam politický a ekonomický. Šlo o jakýsi předobraz budoucí hradské soustavy, správního systému, s jehož budováním, tentokrát již na celém českém území, začal o několik desetiletí později Boleslav I. Na některých hradištích sídlili nevládnoucí Přemyslovci, spravující snad svěřený „úděl“, hradiště již tenkrát patrně sloužila jako místa vymáhání berní i jako střediska náboženská.

Přemyslovskou doménu se systémem nově vybudovaných či alespoň přestavěných hraničních hradů namířených proti ostatním českým knížatům převzal jako dědictví v roce 915 Spytihněvův bratr Vratislav I. (915–921). Spytihněv a nejspíše i Vratislav se asi s přímou vládou ve středních Čechách a formální nadvládou nad ostatním českým územím spokojili. Přemyslovci tak byli stále ještě „přední z knížat“, nikoli však jediní. Českou kotlinu sice patrně obýval pouze jediný kmen, politická jednotka konstituovaná kdesi v počátcích slovanského osídlení země, ten však měl množství knížat držících vlastní hrady a postupně – snad ve druhé polovině 9. století – ovládajících území kolem těchto hradů. Vzhledem k tomu, že k roku 845 je franskou analistikou zmiňováno více než 14 knížat[5] a v roce 895 pouze dvě jako nejpřednější, uvažuje se o postupné centralizaci a sílící moci některých knížat nad jinými – jednoznačné doklady však pro toto tvrzení chybí.

Něco málo o vztazích okolních knížat k Přemyslovcům lze snad vytušit z příhody, kterou na sklonku 10. století zaznamenal legendista Kristián. Líčí v ní střet knížete Václava s vládcem hradu Kouřim.[6] Václav v osobním souboji zvítězil, knížete – kterého až mnohem mladší prameny znají jako Radslava – však ponechal ve vládě a nadále se tudíž spokojil jen s formální nadvládou. Většinou se usuzuje, že i Vratislavův syn Václav (921–935) zachovával politiku svých předchůdců.

Za Václavovy vlády se do českých dějin poprvé výrazně zapsal i vztah dvou nejvýznamnějších německých vévodství, Saska a Bavorska, soupeření, které v 10. století ještě několikrát ovlivnilo osudy naší země. V zahraniční orientaci Václavova státu patrně zpočátku převládal vliv bavorský a orientace na tamějšího vévodu Arnulfa. Mladý Přemyslovec nebyl asi zprvu ochoten uznat nadvládu Saska, avšak král Jindřich I. se s tímto stavem smířit nehodlal. Několika válečnými taženími si podmanil severní slovanské sousedy Čech a v roce 929 přitáhl s vojskem ku Praze. Václav se Jindřichovi bez boje poddal; hrstka bojovníků, kterou mohlo postavit (tedy vycvičit, vyzbrojit a hlavně uživit) nevelké středočeské knížectví nemohla saskému vojsku konkurovat.

Po zbytek svého života uznával kníže Václav saskou moc; nepřijal ovšem Čechy v léno, nebyl pouhým poddaným Jindřichovým. Český kníže se na těch šest let, která mu osud po Jindřichově tažení vyměřil, přimkl k saskému králi. Od něj patrně Václav obdržel i vzácnou relikvii, rámě sv. Víta, hlavního patrona Saska. Jindřichův dar může ukazovat i další rozměr česko-saských vztahů; Václav nebyl považován jen za jakéhosi „poddaného“ panovníka bezvýznamného státečku. Byl jedním z Jindřichových vévodů, jeho důležitým politickým partnerem – a právě odtud pramenilo nebezpečí, že Čechy budou rostoucím saským královstvím pohlceny – nikoli jako nepřátelé, ale naopak jako spojenci.[7]

Václavova zahraniční politika, především však neukojené mocenské ambice mladšího Boleslava, dovedly oba bratry až k onomu zlomovému a tragickému okamžiku před vraty staroboleslavského kostela. Jak se vlastně události z rána 28. září 935 seběhly, zůstane navždy zamlženo legendárním líčením zločinného úkladu. Každopádně Boleslav uchvátil moc, vypořádal se s odpůrci a usedl na kamenný stolec předků. Změna vnitročeské přemyslovské politiky, která vyústila v přímé ovládnutí celých Čech, mohla pak vést i k silnější a svéprávnější pozici vůči stále se rozmáhající saské moci. Ať již byl ale cíl nového přemyslovského knížete jakýkoli, potřeboval k němu vojsko, skutečnou velkodružinu. Tisíce mužů v brnění, s meči a na koních se mohly na podzim roku 935 zdát nesplnitelným snem. Zatím mělo přemyslovské knížectví k dispozici družinu o několika desítkách profesionálních bojovníků; víc jich středočeský státeček uživit nedokázal. Znamenalo to jediné – nutnost přímo ovládnout území s takovým množstvím obyvatelstva, které by uživilo větší počet bojovníků. Boleslavův první cíl byl tak vlastně dvojitý – velkodružina a celé Čechy. Teprve potom mohl myslet i na další výboje. Počet obyvatel v celých Čechách v době kolem poloviny 11. století bývá odhadován zhruba na půl milionu, což už je množství, které družinné vojsko uživit mohlo.[8]

Boleslav vytčený cíl splnil. Víme, že družinné vojsko přemyslovského státu zcela jistě existovalo již v roce 955, kdy si Boleslav mohl dovolit vyslat tisíc dobře vyzbrojených jízdních bojovníků za hranice Čech, na bitevní pole k Augspurku. A je zřejmé, že takovou armádu mohly vypravit jen celé Čechy. V době, kdy Boleslav uchvátil moc, však přemyslovské panství disponovalo jen malou družinou. Na zmnožení sil však nový kníže moc času neměl a rozhodl se jednat už po osmi měsících. Krále Jindřicha I. ranila na podzim roku 935 mrtvice a až do své smrti nebyl schopen účinně vládnout. Jeho definitivní odchod z tohoto světa o půl roku později, 2. července 936, byl pak signálem ke vzpouře. Boje o nástupnictví říši zcela ochromily – využily toho slovanské kmeny Ratarů i Obodritů, stejně jako Přemyslovec Boleslav.

Hlavní nápor Boleslavových vojenských sil se kolem poloviny roku 936 zaměřil na saského spojence, jakéhosi *vicina subregula*, což samozřejmě není jméno, ale latinské označení, které použil saský kronikář Widukind[9] pro jednoho ze slovanských „kmenových“ knížat, postupně podmaňovaných Přemyslovci. Doslovný překlad spojení *vicinus subregulus* zní „sousední podkrálíček“ – aniž by tím samozřejmě byla jakkoli předjata mocenská hierarchie. I Boleslava někdy saský kronikář označuje někdy jako knížete (*dux*), jindy jako krále (*rex*).

Boleslav nejen, že dobyl a vypálil „subregulův“ hrad, ale navíc se mu ještě předtím podařilo na hlavu porazit saské vojsko vyslané na pomoc nastupujícím saským králem Otou I. Pro naše účely není ani tak podstatná lokalizace podmaňovaného knížectví (jako jedno z více méně pravděpodobných vysvětlení se jeví severozápadní Čechy), ale sám fakt, že Boleslav začal likvidovat moc okolních knížat – přemyslovská politika se definitivně změnila.

O jiných Boleslavových „vnitropolitických“ akcích kromě dobytí „subregulova“ hradu písemné prameny mlčí – archeologie tu ale jisté „doplnění dějin“ dovoluje – byť ve formě pouhé hypotézy. V průběhu první poloviny 10. století zanikla či alespoň výrazně ztratila na

významu téměř všechna stará kmenová centra, poblíž některých později vyrostla nová, většinou menší hradiště.[10]

Nepřátelství se saským královským domem, zahájené bojem o území „vicina subregula“, trvalo dlouhých čtrnáct let, o průběhu letitého sporu však nevíme téměř nic. Není zřejmé, zda šlo o permanentní otevřený konflikt, či jakési ozbrojené příměří. Na čas mohl získat převahu saský král – někdy po polovině 40. let se Ota I. podle Widukindova líčení chlubil Boleslavovými rukojmími. Konkrétní události konfliktu známe ale pouze dvě; tou první byl boj se „sousedním podkrálíčkem“ v roce 936, tou druhou pak střet pod Novým hradem v roce 950. „Velké dějiny“ zase jednou vstoupily do Čech – a s nimi saský král a pozdější císař Ota I. Kronikář Widukind z Corvey událost zaznamenal následujícími slovy: *Onoho času král táhne do boje proti Boleslavovi, králi Čechů, a když měl být dobyt hrad zvaný Nova, v němž uzavřen byl obležen Boleslavův syn, král rozumným rozhodnutím přerušil bitvu, aby bojovníci při uchvacování kořisti nepřátel neupadli do nějakého nebezpečí. A tak uváživ moc královi a nesčetné množství vojska, Boleslav vyšel z hradu dal přednost podřídit se takovému majestátu než utrpět konečnou záhubu a stoje pod praporcí a krále poslouchaje a odpovědi vraceje, zasloužil konečně milosti. Z toho stav se vítězstvím slavný, král se vrací do Saska.*

Nevíme, co a jak se vlastně v červenci roku 950 pod Novým hradem – obvykle kladeným do severozápadních Čech – odehrálo, proč se bojovný český kníže poddal bez boje, proč ani královské vojsko nebojovalo. Nemáme možnost naslouchat oběma stranám konfliktu a saský kronikář nás nenechá na pochybách, kdože byl vítězem.

Důležitým momentem Widukindova líčení je v tomto ohledu podivný důvod, pro který Ota zastavil boj (aby vojsko při rabování „neupadlo do nějakého nebezpečí“) a čekal na Boleslava. Widukind se tímto obratem možná snažil zdůvodnit, proč tak velká výprava vedená samotným králem skončila smírem, proč došlo k jednání bez rozhodného boje, tedy snad (?) k jednání rovnocenných partnerů. Je pravděpodobné, že Boleslav disponoval takovou silou, že byl – alespoň na svém území – schopen čelit říšskému vojsku. Proti Otovu vojsku stály patrně pod Novým hradem tisíce Boleslavových bojovníků, najatých a vyzbrojených díky bohatství z výbojů za severní a východní hranici Čech.

V roce 950 se sice Boleslav Otovi poddal, rozhodně však nelze tvrdit, že český kníže nakonec ustoupil na pozice svého bratra Václava a že čtrnáctileté nepřátelství s říší přineslo české zemi jen válečné útrapy. Václav neměl v roce 929 vojsko, které by se mohlo postavit Jindřichovi I. – Boleslav o 21 let později disponoval silou, která Otu přinutila upustit od ozbrojeného střetu a vést raději politická jednání. A proč volil Boleslav cestu míru? Můžeme předpokládat, že pokud v době latentního nepřátelství s Otovým dvorem dokázal ovládnout českou kotlinu a zahájit výboje mimo českou kotlinu, dovolil mu klid zbraní po roce 950 dovést tuto mohutnou expanzi daleko na severovýchod k rozměrům, které z českého knížete učinily jednoho z nejmocnějších panovníků střední Evropy.

Ani pro dobu po roce 950 nepředpokládáme, že by Otova říše výrazněji zasahovala do vnitřních poměrů v Čechách. Český kníže se patrně zavázal k odvádění poplatku, který s většími přestávkami plynul k západnímu sousedovi již od dob Karla Velikého.[11] Dalším závazkem mohl být rovněž příslib účasti českého vojska na říšských vojenských výpravách. Boleslavova knížectví se tato povinnost plně dotkla již pět let po událostech pod Novým hradem, kdy bojovníci ve službách českého knížete vytáhli Otovi na pomoc proti vražedné záplavě staromaďarských nájezdníků.[12]

Tisícovka bojovníků vyslaných v roce 955 k Augsburgu do bitvy proti Maďarům nebyla navíc jedinou silou, kterou Boleslav disponoval. Kníže totiž musel ponechat dostatečnou vojenskou sílu doma. Není to pouze úvaha vyplývající z logických důvodů; víme totiž o tom, že zhruba v téže době svedl Boleslav I. další úspěšnou bitvu s Maďary kdesi na

pomezí svého panství, snad na Moravě.[13] Přestože většina českých válečníků našla patrně v bitvě na řece Lechu smrt, ozbrojené síly pražského knížete se vzápětí dokázaly zkonsolidovat. Záhy poté totiž přijal Boleslav s pomocným sborem účast na Otově tažení proti slovanským povstalcům na hranicích Saska.

Po dalších deseti letech dosahovala moc českého vládce až daleko za polský Krakov. Růst Boleslavovy říše, velikost jeho vojska, proslulost Prahy a jejího tržiště, bohatství, z kterého to vše vyrůstalo – všechno se točilo kolem obchodu. A dlužno říci, že šlo o obchod z nejspínavějších. Panství Boleslava I. a tedy i samotné základy českého státu byly postaveny na obchodu s otroky.

Boleslavova země bohatla především z obchodu s otroky, jimiž se stávali hlavně váleční zajatci z Boleslavových výbojů, trh byl však zásoben i z jiných zdrojů. Otroci tvořili nejvýznamnější vývozní artikl slovanských zemí, směřující především na arabské trhy. Z prostředí západoslovanského byli otroci nejčastěji dopravováni na trhy muslimského Španělska či severní Afriky. A právě tržiště v Praze, v metropoli Boleslavovy říše, bylo největším zaalpským centrem obchodu s lidmi.[14]

Ze svědectví podaného židovským obchodníkem a vyslancem kordóbského kalifa Abdarrahmána III. Ibráhimem ibn Jakúbem, který navštívil Prahu patrně kolem roku 965,[15] víme, že Boleslavova moc dosahovala v 60. letech až na Krakovsko („...*Bújisláw – král Frághy, Bújamy a Krakúa...*“).[16] Severovýchodní směr Boleslavovy expanze nebyl náhodný. Metropole Čech byla hlavním obchodním centrem slovanských krajů, „branou do Sclavinie“, Prahou v době Boleslavově procházela jedna z nejdůležitějších evropských obchodních magistrál. Začínala v arabských državách na Pyrenejském poloostrově a vedla přes Francii a jižní Německo do bavorského Řezna. Odtud sice původně sledovala tradiční obchodní směr podél toku Dunaje, staromadžarské nebezpečí ji však odklonilo k severu. Z Řezna tedy pokračovala právě přes Prahu a Krakov až do Kyjeva, kde se napojovala na obchodní proudy do Byzance i vikinských království severu, především však na karavanní stezky vedoucí na chazarská tržiště na dolní Volze a odtud dále až do Číny. Nezměrné bohatství plynoucí z mezinárodního obchodu na této trase přimělo Boleslava, aby se snažil ovládnout co největší úsek cesty a získal tak nad ním kontrolu. V době své největší síly ovládal Boleslav více než tisícikilometrový úsek transevropské magistrály – od Všerubského průsmyku, kudy řezenská stezka ústila do české kotliny, po řeku Bug na hranicích Svjatoslavovy Kyjevské Rusi.

Vstup na pole mezinárodní politiky, stvrzený účastí Boleslavova vojska v bitvě na Lechu a obsazením velkého úseku transevropské magistrály, našel odraz i v dalším z významných počínů Boleslava I. Byl to totiž právě on, kdo v raně středověkých Čechách nechal poprvé razit minci.[17]

V obrovském územním rozsahu Boleslavovy „říše“ bylo sice skryto latentní nebezpečí rozpadu, politika pražského knížete, opřená o jeho autoritu, zanechala však alespoň českou zemi relativně bezpečnou. Přátelské kontakty se dvorem císaře Oty I. byly na sklonku Boleslavovy vlády doplněny o spojenectví s dalším mocným sousedem, polským knížetem Měškem I. Sjednotitel Polska a tvůrce piastovského státu se na zpečetění přátelství oženil s Boleslavovou dcerou Dobravou a patrně jejím prostřednictvím přijal i křest. Česko-polské spojenectví vytvořilo na středoevropské scéně důležitý mocenský prvek; vzájemné vztahy obou mladých států na čas svým významem zastínily i kontakty s říší.

Posledním velkým činem Boleslava I. bylo zajištění církevní samostatnosti Čech v podobě zvýšeného úsilí o založení pražského a moravského biskupství. Kníže se ale ovoce svého snažení nedožil. Zemřel v roce 972, pouhý rok před formálním založením biskupství.

Po smrti Boleslava I. se českým knížetem stal jeho stejnojmenný syn, toho jména na českém trůně druhý.[18] České historické povědomí, formované od 12. století Kosmovou

kronikou, přistoupilo na manipulaci učeného kronikáře a postupně zaměnilo význam, dějinnou roli a velikost otce a syna.[19] V Kosmově pojetí byl Boleslav I. pouze bratrovrah, nezasluhující „*slouti rodným bratrem muže svatého*“, o jehož činech „*nebylo hodno co zaznamenat*“. Boleslav II., „*ušlechtilý fík*“ zrozený „*z bodláčů*“ byl pak podle Kosmy téměř ideálním panovníkem – vítězem nejvítěznějším, milovníkem míru, ochráncem vdov i otcem sirotků; navíc až on měl údajně rozšířit panství Přemyslovců „*až k horám za Krakovem, jež slovou Tatry*“, tedy tam, kam podle hodnověrnějšího soudobého svědectví Ibrahima ibn Jakúba sahalo už za Boleslava I. Kosmas byl v podstatě oficiálním kronikářem rodu, který svoji velikost odvozoval především od zemského patrona a příslušníka vlastní rodiny, svatého Václava. Nemohl proto logicky oslavovat muže, který dal Václava zabít. Zásluhy otcovy proto přenesl na syna. Historické bádání se však dnes víceméně shoduje na tom, že především Boleslav I. byl panovníkem, jenž se po mocenské, vojenské i náboženské stránce zasloužil o český stát.[20]

[1] Většina chronologických údajů z první třetiny 10. století je součástí té verze příběhu o zrození přemyslovske moci, kterou považuji za pravděpodobnou – i když jsem si vědom toho, že není jediná. Podrobnou argumentaci i vědecké zdůvodnění jednotlivých časových údajů lze nalézt v díle D. Třeštíka, *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin*. Praha 1997.

[2] J. Sláma, *Střední Čechy v raném středověku III*. Praha 1988, s. 71–80.

[3] K uvedeným hradištím podrobně: J. Sláma, *Střední Čechy v raném středověku*; poslední shrnutí s další literaturou: V. Čtverák – M. Lutovský – M. Slabina – L. Smejtek, *Encyklopedie hradišť v Čechách*. Praha 2003.

[4] Např. J. Frolík, *Pražský hrad v raném středověku*. In: *Přemyslovský stát kolem roku 1000*. Praha 2000, s. 101–120.

[5] „*XIII ex ducibus Boemanorum*“ – Anály fuldské k roku 845 (*Magnae Moraviae fontes historici I*, s. 89).

[6] J. Ludvíkovský (ed.), *Kristiánova legenda*. Praha 1978, s. 100–103.

[7] D. Třeštík, *Počátky Přemyslovců*, s. 416–418.

[8] J. Žemlička, *Čechy v době knížecí*. Praha 1997, s. 18, 36–37.

[9] K výkladu např. V. Novotný, *České dějiny I/1*. Praha 1912, s. 482–484; D. Třeštík, *Počátky Přemyslovců*, s. 435–436.

[10] J. Sláma, *Střední Čechy*, s. 81–82.

[11] D. Třeštík, *Vznik Velké Moravy. Moravané, Čechové a střední Evropa v letech 791–871*. Praha 2001, s. 82–83.

[12] V. Novotný, *České dějiny*, s. 558–562.

[13] V. Novotný, *České dějiny*, s. 562–563.

[14] D. Třeštík, „*Veliké město Slovanů jménem Praha*“. *Státy a otroci ve střední Evropě v 10. století*. In: *Přemyslovský stát kolem roku 1000*. Praha 2000, s. 49–70.

[15] Uvažovat lze jak o letech 961/962, tak 965/966; podrobně D. Třeštík, *Veliké město Slovanů*, s. 67–70.

[16] *Magnae Moraviae fontes historici III*, s. 411.

[17] Z. Petráň, *První české mince*. Praha 1998, s. 31–61.

[18] J. Sláma, *Český kníže Boleslav II*. In: *Přemyslovský stát kolem roku 1000*. Praha, s. 9–26; P. Charvát, *Boleslav II. Sjednotitel českého státu*. Praha 2004.

[19] K tomu naposledy J. Sláma, *Kosmovy záměrné omyly*. In: *Dějiny ve věku nejistot*. Praha 2003, s. 261–267.

[20] M. Lutovský, *Bratrovrah a tvůrce státu. Život a doba knížete Boleslava I*. Druhé doplněné vydání. Praha 2006.